

PALEO- AKTUEEL

2

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1991, Biologisch-Archaeologisch Instituut, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Foto omslag: G.J. Bartstra

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: BAI, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0251-8

PALEO-AKTUEEL

2

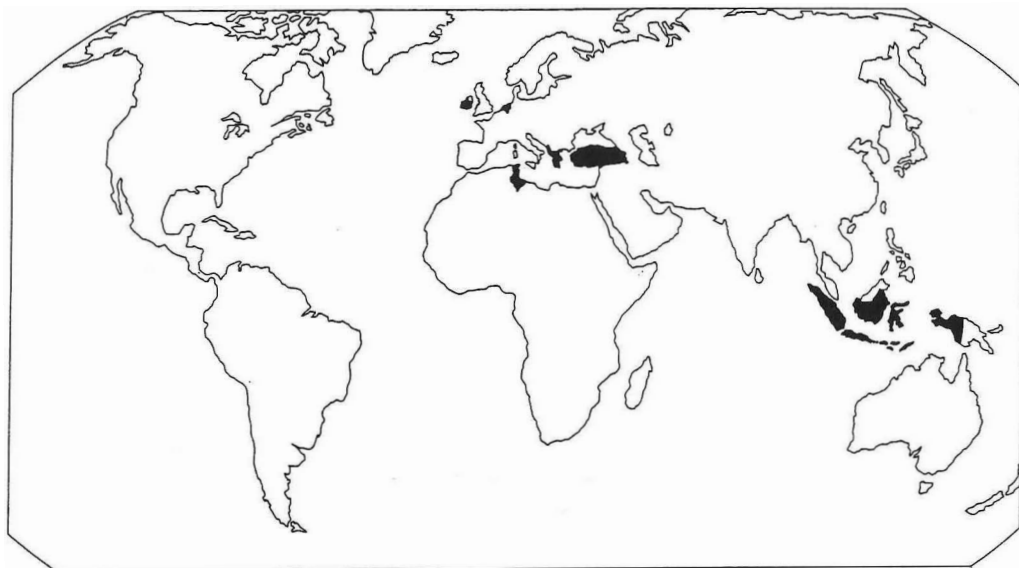
redactie

**Mette Bierma
Jurjen M. Bos**

Biologisch-Archaeologisch Instituut

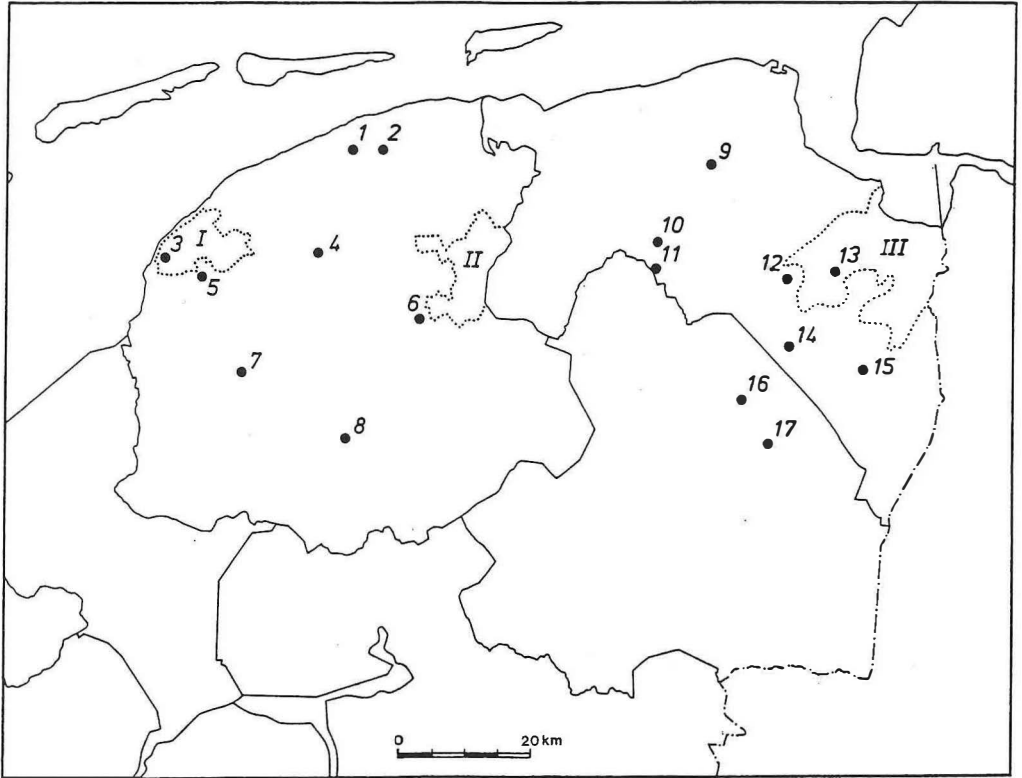
Groningen, 1991

In deze aflevering: Griekenland, Ierland, Indonesië, Nederland, Tunesië en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Oosterbeintum; 2. Foudgum; 3. Wijnaldum; 4. Leeuwarden; 5. Doijum; 6. Egbertsgaasten; 7. Bons; 8. Oudehaske; 9. Stedum; 10. Groningen; 11. Neerwolde; 12. Zuidwolde; 13. Scheemda; 14. Wildervank; 15. Onstwedderholte; 16. Gieten; 17. Bronneger; I. De Bjirmen; II. Achtkarspelen-Drachten-Eestrum; III. Dollardboezem.

INHOUD

G.-J. BARTSTRA Het BAI op Sulawesi: verkenningen in de Walanae vallei	9
S. BOTTEMA, H.A. GROENENDIJK & E. MOOK-KAMPS Archeologisch en palynologisch onderzoek van een pingo te Wildervank (Gr.)	15
D. STAPERT Het onderzoek van de Ahrensburg-vindplaats te Oudehaske (Fr.) in 1990	19
E. KRAMER Mesolithische vondsten bij Egbertsgaasten (Fr.)	25
S. BOTTEMA, F. BOTTEMA & N. BOTTEMA-MACGILLAVRY De exploitatie van een infrastructureel traag ecosysteem: het verzamelen van wijngaardslakken	28
P. KROEZENGA, J.N. LANTING, R.J. KOSTERS, W. PRUMMEL & J.P. DE ROEVER Vondsten van de Swifterbantcultuur uit het Voorste Diep bij Bronneger (Dr.)	32
J.N. LANTING & S. BOTTEMA Aanwijzingen voor een pre-Trechterbekerlandnam in het Gietsenveentje, gem. Gieten (Dr.)	37
A.T. CLASON De radius-beitels van Ilipınar (Turkije)	40
E. DRENTH & A.E. LANTING De chronologie van de Enkelgrafcultuur in Nederland: enkele voorlopige opmerkingen	42
H.A. GROENENDIJK Grafheuvels op de Onstwedderholte (gem. Stadskanaal, Gr.)	47
B. RAFTERY & W.A. CASPARIE Houten veenwegen in Ierland	52
I.-L. STUIJTS Kinderoffers in de Tophet (Carthago); houtskoolonderzoek	58
J.M. PASVEER Foudgum (Fr.) in de Romeinse tijd	62

O.H. HARSEMA	
Wat Amerika ons kan leren: over 19e-eeuwse landschaps- schilderijen en ethno-ecologische geschiedschrijving	66
R. NEEF & S. BOTTEMA	
Mest als bron voor verkoold plantaardig materiaal uit opgravingen in het Nabije Oosten. Waarnemingen en experimenten	72
J. MOLEMA	
Archeologische verkenningen in de landinrichtingsgebieden Achtkarspelen, Eestrum en Drachten (Fr.)	77
A. EFSTATHÍOY, Z. MALAKASIÓTI & H.R. REINDERS	
Een survey in het gebied ten noorden van Hellenistisch Halos (Griekenland)	82
Y. DIJKSTRA	
De archeologie in ruilverkaveling De Bjirmen (Fr.)	87
W. PRUMMEL & E. KNOL	
Strandlopers op de brandstapel	92
J.M. BOS & J. ZIJLSTRA	
Nieuwe fragmenten van de 'koninklijke' spang van Wijnaldum (Fr.)	97
T. LOOIJENGA	
De runeninscriptie van Doijum (Fr.): echt of vals?	100
W.A. CASPARIE	
Houtgebruik in het vroeg-middeleeuwse grafritueel in Noord-Nederland	103
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER	
De wierde De Weer bij Stedum (Gr.)	108
J.M. BOS, J.K. BOSCHKER, A. JAGER & D.M. VISSER	
Een terpje en een wier in Bons, bij Sneek (Fr.)	111
C.R. JAGER	
Veenterpen in Neerwolde (Gr.); het aardewerk van terp nr. 3	115
H.A. GROENENDIJK	
Middeleeuwse bedijking aan de rand van de Dollard bij Zuidbroek (Gr.)	118
J. MOLEMA	
Kerken in de voormalige Dollardboezem (Gr.)	123
H.T. UYTTERSCHAUT	
De menselijke skeletten uit Scheemda (Gr.)	127

G.L.G.A. KORTEKAAS Opgraving Wolters-Noordhoffcomplex te Groningen (Gr.)	130
J.T. ZEILER & J. SCHELVIS Veren, mijten en een luis	134
A. JAGER Het Kapittelhuis te Leeuwarden (Fr.)	137
W.A. CASPARIE & J. SCHONEVELD Een pseudo-leienboekje van het Martiniekerkhof in Groningen (Gr.)	140
P. BAKS De burcht van graaf Edzard in de stad Groningen, 1506-1514	143
J. SCHELVIS Een ei hoort erbij... Parasieten in en op de 17e-eeuwse bewoners van het Martiniekerkhof in Groningen (Gr.)	149

GRAFHEUVELS OP DE ONSTWEDDERHOLTE (GEM. STADSKANAAL, GR.)

H.A. Groenendijk

Grafheuvels in Groningen

Grafheuvelonderzoek in Nederland kent een lange traditie en daarin speelt het BAI een belangrijke rol. Sinds de oprichting in 1922 zijn alleen al in de provincie Drenthe vele tientallen grafheuvels onderzocht. Het totaal aan geregistreerde grafheuvels stijgt daar ver bovenuit; meer dan honderd exemplaren zijn tot op de huidige dag in Drenthe bewaard gebleven en genieten wettelijke bescherming.

De provincie Groningen komt er vergeleken met Drenthe nogal bekaaid van af: tot voor kort waren er slechts zeven grafheuvels bekend. Dan zijn de talrijke kleine grafmonumenten uit de urnenveldenperiode (late bronstijd en ijzertijd), die bij de grote ontginningen in Westerwolde in de eerste helft van onze eeuw aan het licht kwamen, niet meegeteld. Ontginningen leidden in Groningen niet alleen tot de ontdekking van grafheuvels maar steevast ook tot hun verdwijning. Het laatst kwamen tijdens een ontginning bij Onstwedde in 1959 drie grafheuvels aan het licht, die vervolgens onderzocht werden en daarmee uit het landschap zijn verdwenen. Zo resteert van het handjevol Groningse grafheuvels nu nog slechts de documentatie van het onderzoek dat aan hun opruiming voorafging. Ook al doordat grote delen van de provincie met jongere afzettingen zijn bedekt en het onderliggende landschap zo aan het oog is onttrokken, kan men in Groningen vandaag de dag geen grafheuvels meer in het veld aanschouwen.

Nieuwe ontdekkingen vanuit de lucht

Bij de archeologische inventarisatie van

het Herinrichtingsgebied Oost-Groningen, die sinds 1982 wordt uitgevoerd, wordt ook gebruik gemaakt van luchtfoto's. Het raadplegen van officiële fotoseries van de Topografische Dienst bracht een lichte vlek onder de aandacht, die zich bij herhaling op een bepaald perceel op de Onstwedderholte in de gemeente Stadskanaal aftekende. De Onstwedderholte is een naar Groningse verhoudingen hoge stuwwal uit de voorlaatste ijstijd die in de middeleeuwen tot bouwland werd ontgonnen. In maart 1986 werd de bewuste lichte vlek door J.N. Lanting, grafheuvelspecialist van het BAI, onderzocht. Het ging inderdaad om een (bijna volledig verdwenen) grafheuvel waarvan het grondvlak zich nog als een lichte vlek in het oude bouwland aftekende. Het heuvellichaam was sinds het in cultuur brengen van de Onstwedderholte geleidelijk weggeploegd. Toch bevatte de 'heuvelzool' nog twee, kennelijk wat dieper ingegraven, grafkuilen en de aftekening van de begrenzing van de heuvel, gevormd door een zestiental in het rond geplaatste palen. Bovendien kwamen in het centrum sporen van een oudere grafheuvel aan het licht.

Er volgden verscheidene verkenningen van het terrein vanuit de lucht, uitgevoerd door W.H. de Vries-Metz van het Instituut voor Prae- en Protohistorie te Amsterdam. Deze inspectievluchten leverden vlakbij de eerste grafheuvel nog minstens twee vlekken op van dezelfde vorm, kleur en omvang als degene die in 1986 als grafheuvel was geïdentificeerd. Ze werden vastgelegd op normale kleurenfilm en later in het veld gelokaliseerd. Het vrijwel ontbreken van reliëf in de akker ter plaatse deed het vermoeden rijzen, dat ook hier grafheuvels lagen die volledig door de ploeg waren ge-

egaliseerd. Die aanname werd versterkt door de vondst van een geheel gave strijdhamer, afkomstig van hetzelfde perceel. Deze was enkele jaren tevoren aangetroffen op de aardappelrooimachine en werd ons gemeld door de perceelseigenaar, de heer A. Migchels Hzn. te Onstwedde. De strijdhamer behoort tot de laat-neolithische Standvoetbekercultuur en zou heel goed een grafgift uit deze periode kunnen vertegenwoordigen.

Het onderzoek van 1990

In oktober 1990 werden de twee nog niet onderzochte vlekken onder de loep genomen. De voortschrijdende aantasting van de grafheuvelrestanten als gevolg van het grondgebruik vormde genoeg aanleiding voor archeologisch onderzoek. Maar ook de wens om de grafmonumenten ooit weer in hun oorspronkelijke gedaante terug te

brengen, speelde een rol. Die wens past in de gedachte van de brede opknopbeurt, die Westerwolde in het kader van de Herinrichting Oost-Groningen ook in cultuurhistorisch en landschappelijk opzicht ondergaat. Vanuit dat oogpunt was het vooral zaak om meer over de randconstructie van de heuvel te weten te komen, want die zou in hoge mate het uiterlijk van de heuvel gaan bepalen.

Het onderzoek werd tussen 8 en 25 oktober uitgevoerd door studenten en afgestudeerden van het BAI onder leiding van de auteur. De heer A. Migchels stond welwillend het onderzoek op zijn land toe, de gemeente Stadskanaal verleende technische assistentie.

De verwachtingen werden overtroffen. Beide vlekken bleken niet alleen grafheuvelzolen te vertegenwoordigen, de heuvelrand bleek ook telkens verschillend te zijn uitgevoerd. Heuvel II werd gekenmerkt door een begrenzing in de vorm van

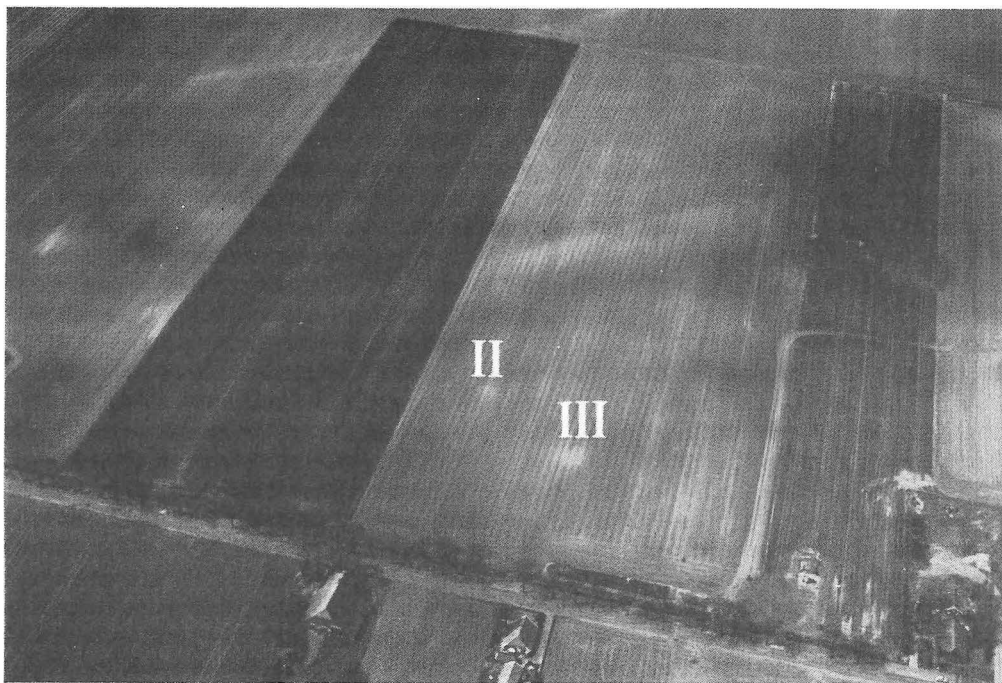

Fig. 1. Zo tekenden zich de grafheuvelrestanten vanuit de lucht af in de akker op de Onstwedderholte (zie de Romeinse cijfers II en III). Opname W.H. de Vries-Metz, Instituut voor Prae- en Protohistorie, Amsterdam (april 1988).

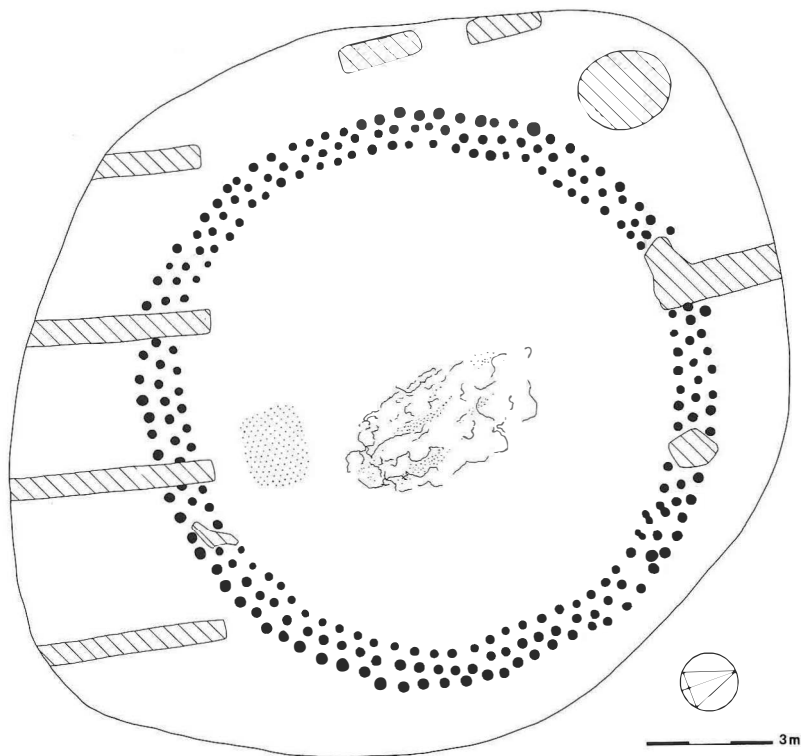

Fig. 2. Opgravingsplattegrond van grafheuvel II (oktober 1990).

een regelmatige, drievoudige, dichtgestelde paalkrans, die in één keer opgezet moet zijn (fig. 2). Eén constructief detail is zeer opmerkelijk te noemen: de paalkrans vormt geen vloeiende cirkel, maar lijkt te zijn opgebouwd uit aparte sectoren, uitgaande van een aantal richtpunten. Zo is een veelhoek ontstaan met reminiscenties aan de wijd gestelde paalkrans.

Heuvel III kreeg een brede, diepe ringsloot mee (fig. 3). Ringsloten en paalkransen zijn bekend uit de midden-bronstijd en kunnen omstreeks 1500 v.Chr. gedateerd worden. Aangenomen wordt dat de paalkransen een jongere ontwikkeling weerspiegelen. Heuvel III kan, evenals het in 1986 onderzochte exemplaar, een oudere kern bezeten hebben.

In de midden-bronstijd lagen er in ieder geval drie grafheuvels dicht bijeen, telkens met een andere randconstructie uitgevoerd. Met deze resultaten is de wetenschappelijke basis voor reconstructie van het ensemble gelegd.

Van de heuvels zelf weinig bewaard

De grote grafheuvels uit de midden-bronstijd worden wel als familiegrafheuvels aangeduid. Maar als zulke grafmonumenten eenmaal zo ver zijn geëgaliseerd als die op de Onstwedderholte, dan ontbreekt essentiële informatie over het aantal bijzettingen en het grafgebruik. Van heuvel II restten nog de onderkant van het centrale graf en van een mogelijke nabijzetting aan de rand. Verrassend was de vondst van een versierde wikkeldraadbeker tussen de paalkuilen van de paalkrans, daterend van omstreeks 2000 v.Chr. De beker was in fragmenten in de grond terecht gekomen en niet compleet bewaard. Of deze vondst met grafritueel samenhangt dan wel met een andere bedoeling in de grond gestopt werd, of gewoon tot nederzettingsafval gerekend mag worden, is nog onderwerp van discussie. Bij beide heuvels werd namelijk geconstateerd dat het terrein waarop ze lagen tevoren deel uitmaakte van een neder-

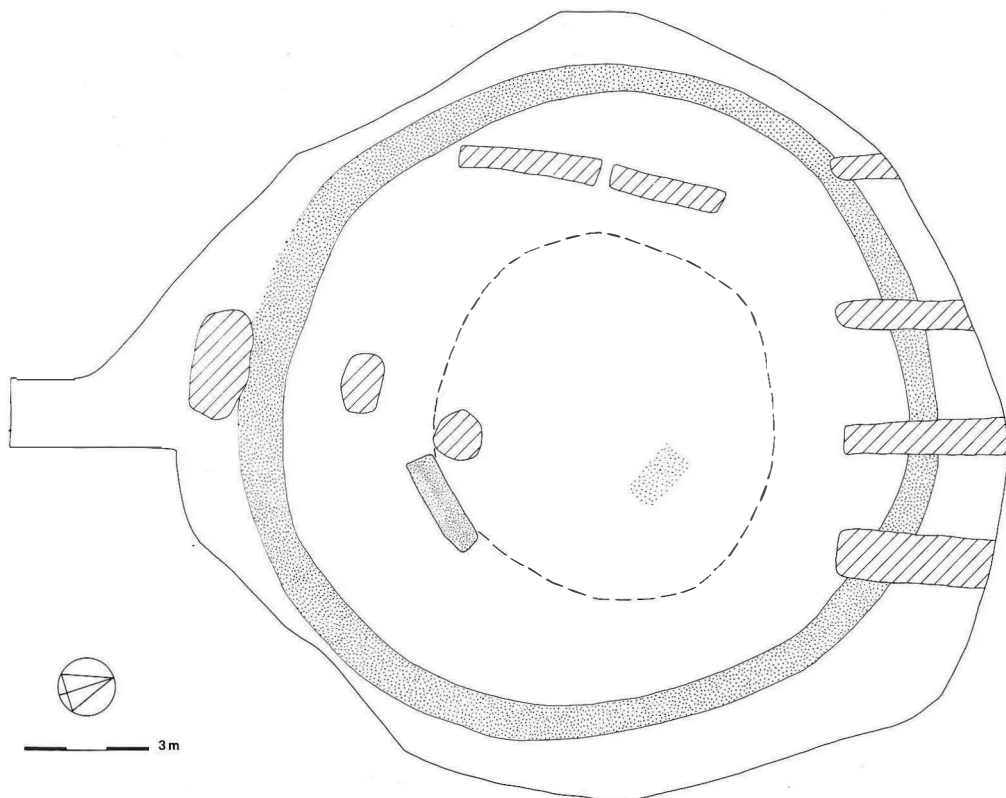

Fig. 3. Opgravingsplattegrond van grafheuvel III (oktober 1990).

zetting.

In heuvel III was in het centrum (binnen de vermoede primaire heuvel) niets meer van een graf te bekennen, al troffen we iets uit het midden nog de bodem van een rechthoekige kuil aan. Als we de strijdhamer, aangetroffen op de aardappelrooimachine, een plaats moesten geven, zou deze goed bij zo'n primaire heuvel passen. Van de midden-bronstijdfase van heuvel III was nog één grafkuil bewaard gebleven. Vorm, grootte en vulling van de kuil wezen erop, dat hier een volwassene in gestrekte houding en waarschijnlijk in een rechthoekig omhulsel (een kist?) begraven was. Het onderzoek bracht geen bijgaven aan het licht, en dat is voor de periode van de midden-bronstijd eigenlijk meer regel dan uitzondering. Bij het uitschaven van de ringsloot rondom de heuvel werd het

bovenstuk van een fraai bewerkte vuurstenen 'klingdolk' gevonden, een voorwerp dat net zoals de wikkeldraadbeaker thuishoort in de vroege bronstijd en dat hier evenmin zonder meer met grafgebruik in verband gebracht mag worden. Uit een diergang in de grafheuvelzool tenslotte werden resten van een crematiegraf verzameld. Het moet hier gaan om een nabijzetting, die hogerop in het heuvellichaam zal zijn geplaatst en door toedoen van een graaflustig dier op een dieper niveau belandde.

Het grafheuvelterrein is inmiddels weer gewoon akker. Nu volgt de fase van het uitwerken van de opgravingsgegevens en zal bekeken worden, of en in welke vorm de restauratie van het ensemble te verwezenlijken is. Dat vereist behalve een

vakinhoudelijke discussie ook overleg met de direct betrokkenen, in de eerste plaats met de eigenaren van de grond en voorts met de deelgebiedscommissie Westerwolde van de Herinrichting Oost-Groningen, evenals met de gemeente Stadskanaal. Het restauratieproject is opgenomen in het deelgebiedsplan voor Westerwolde, dat in 1993 de fase van uitvoering zal bereiken.

Summary

In the province of Groningen with its vast Holocene peat and clay deposits, prehistoric burial mounds are a rare phenomenon. The few mounds known were excavated during the reclamation boom in the first half

of this century and thus disappeared. Aerial photographs, however, have brought to light unknown sites of completely levelled burial mounds. A group of three is situated on an ice-pushed ridge near Onstwedde, in the eastern part of the province. Excavations there took place in 1986 and 1990. They were found to be of Middle Bronze Age date, each with a different peripheral structure and built on former settlement ground from the Beaker period. Two of them are thought to have been erected as early as the Late Neolithic. The 1990 excavation of two of the monuments is discussed here. As to the whole group of three, there are plans to restore them to their Middle Bronze Age appearance.